

Marcel Hulspas

Mister Ruimtevaart

Om zijn ruimtedroom te verwezenlijken sloot Wernher von Braun een pact met de duivel

Von Braun bouwde voor de nazi's de gevreesde V2. Na de oorlog kon hij carrière maken in de Verenigde Staten maar zijn verleden bleef hem achtervolgen.

Het najaar van 1968 had twee grote momenten in petto voor ruimtevaartdeskundige **Wernher von Braun**. De Apollo 8 stond gereed voor lancering, met aan boord drie astronauten voor de eerste bemande vlucht om de maan. Dat was niet eerder geprobeerd; ook niet onbemand. Het was erop of eronder. Bij een mislukking zou NASA niet in staat zijn een beroemde belofte van president John Kennedy waar te maken. Vijf jaar eerder had deze de wereld namelijk beloofd dat de Verenigde Staten een mens op de maan zouden zetten 'voor het einde van het decennium'. En iedere Amerikaan wist: Von Braun zou die belofte inlossen. Maar in diezelfde periode viel er een brief op de mat van huize Von Braun. Luchtpost uit Duitsland. Von Braun werd opgeroepen om voor de rechtbank van Essen te verschijnen vanwege zijn rol in het concentratiekamp Dora tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zijn verleden had hem ingehaald.

Von Braun woonde al sinds 1945 in de Verenigde Staten. Onder zijn leiding had het land een grote voorsprong opgebouwd op het gebied van de rakettechnologie. Daarnaast wist hij via interviews, televisieoptredens en artikelen het Amerikaanse volk ervan te doordringen dat de volgende stap in de menselijke geschiedenis de verovering van de ruimte zou zijn. In de praktijk was hij 'slechts' directeur van een van NASA's productiecentra (in Huntsville, Alabama, waar de immense Saturnusraketten werden gebouwd), maar voor het Amerikaanse volk was hij Mister Ruimtevaart.

'OF VON BRAUN EEN OORLOGSMISDADIGER WAS, ZAL WEL ALTIJD ONDUIDELIJK BLIJVEN.'

Deze aimabele, uiterst beschaafde en efficiënte rakettenbouwer had echter een duistere kant. Zijn carrière was gebouwd op de steun van de nazi's, voor wie hij raketten had ontworpen voor militair gebruik. Zijn jongensdroom, eenmaal werkelijkheid geworden, had duizenden slachtoffers gemaakt. 'Net als Goethes Faust', schrijft Michael Neufeld in zijn vorig jaar verschenen biografie *Von Braun. Dreamer of Space, Engineer of War*, 'sloot hij een overeenkomst met de duivel om zijn geweldige project te verwezenlijken, onder het mom dat het uiteindelijk de mensheid ten goede zou komen.'

Aanvankelijk was er alleen die droom. Begin jaren dertig experimenteerde Von Braun met enkele andere raketfanaten op een vliegveldje bij Berlijn. Maar het Duitse leger bood hem een veel groter proefcentrum aan, in Peenemünde, aan de Oostzeekust. Nadat de geallieerden zijn fabriek hadden ontdekt en gebombardeerd, verhuisde het hele rakettenbedrijf naar de ondergrondse fabriek Mittelwerk bij het plaatsje Nordhausen in Midden-Duitsland. Daar was Von Braun verantwoordelijk voor de massaproductie van de V2, een raket die ingezet werd tegen Antwerpen en Londen. Toen duidelijk was geworden dat Von Brauns raket echt werkte, besloten de nazi's over te gaan tot massaproductie. Duizenden gevangenen werden naar Mittelwerk getransporteerd - eerst ondergebracht in de onderaardse gangen van de fabriek, later in het concentratiekamp Dora. Zelfs voor nazibegrippen waren de leefomstandigheden er uiterst gruwelijk, zo vertelden de weinige overlevenden. Ze werden afgebeeld, opgejaagd en weer afgebeeld - tienduizenden vonden er de dood.

Heeft Von Braun daarvan geweten? Heeft hij dat goedgekeurd? Was hij een oorlogsmisdadiger? Dat wilde de rechter in Essen weten. De aanklacht tegen Von Braun was ingediend door een Oost-Duitse advocaat namens overlevenden van Dora. Achter de aanklacht zat echter het Oost-Duitse communistische bewind, dat al een paar keer eerder geprobeerd had het oorlogsverleden van Von Braun op te rakelen, steeds zonder succes. De westerse media wisten natuurlijk dat Von Braun voor Hitler-Duitsland had gewerkt, maar dat werd afgedaan als een teken van naïviteit. En dat hij meegewerkt zou hebben aan massamoord werd simpelweg voor onmogelijk gehouden. De Oost-Duitse beschuldigingen werden beschouwd als propaganda.

Von Braun zelf verdedigde zich steevast met de opmerking dat de Amerikaanse overheid zijn verleden had onderzocht en geen reden had gezien om hem de toegang tot de Verenigde Staten te weigeren. Er was dus niets aan de hand. Dat was ook wat hij de verzamelde pers eind 1968 vertelde. En opnieuw werd hij geloofd. Von Braun kreeg geen 'toestemming' om naar Essen te vertrekken en een paar weken later was iedereen de hele aanklacht vergeten.

De vlucht van de Apollo 8 werd een fenomenaal succes. De astronauten cirkelden om de maan en keerden veilig terug op aarde. Zes maanden later kon Von Braun Kennedy's belofte realiseren. Neil Armstrong was de eerste mens op de maan. In kranten en weekbladen werd Von Braun vergeleken met Columbus, Galileï en Einstein. De Oost-Duitsers lieten nooit meer van zich horen.

'ZONDER VON BRAUN HADDEN DE AMERIKANEN PAS TIEN JAAR LATER EEN MENS

OP DE MAAN KUNNEN ZETTEN.'

Von Braun was geen geniaal raketontwerper of -bouwer. Deze eretitel komt waarschijnlijk eerder toe aan zijn vriend Arthur Rudolph, die net als hij vanuit Duitsland naar de Verenigde Staten was gekomen. Rudolph was de man achter de Saturnus V, de ruim honderd meter hoge draagraket die de landingen op de maan mogelijk maakte. Geen enkele Saturnus V is ooit vroegtijdig naar beneden gekomen – een verbazingwekkende prestatie.

Von Brauns sterke punt was zijn organisatievermogen. Wellicht is hij nog het beste te vergelijken met Robert Oppenheimer, de 'vader van de atoombom' – een uitstekend fysicus, maar toch vooral de geniale organisator van het tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Verenigde Staten, Canada en Engeland opgezette Manhattan Project. Net zo was Von Braun de drijvende kracht achter het Saturnusproject, bestaande uit tientallen laboratoria en bedrijven, met duizenden tekenaars, technici en arbeiders. Dankzij zijn vakkennis, charme, overredingskracht en onvermoeibaarheid, bleef deze immense organisatie tien jaar lang keurig op koers. Zonder Von Braun, aldus Neufeld, had het zeker tien jaar langer geduurd voordat de Amerikanen een mens op de maan hadden kunnen zetten – als het dan nog zover zou zijn gekomen.

In de beschrijving van Von Brauns rol in het Saturnusprogramma ligt de grote verdienste van deze nieuwe biografie. Er bestonden al verschillende biografieën van Von Braun en ook Neufeld zelf – hij is voorzitter van de afdeling ruimtevaartgeschiedenis van het Smithsonian's National Air and Space Museum in Washington DC – publiceerde eerder over Von Brauns Duitse jaren het boek *The Rocket and the Reich* (1995), dat ervoor zorgde dat de familie Von Braun hem niet meer te woord wil staan. Maar juist Von Brauns Amerikaanse jaren waren altijd onderbelicht gebleven, vooral doordat zijn Duitse biografen geen zin hadden om de omvangrijke Amerikaanse archieven te doorspitten. Zo'n tachtig meter papier heeft Von Braun in Huntsville achtergelaten, 'clogged with trivia', klaagt Neufeld. Maar hij heeft zich erdoorheen geworsteld. Het resultaat mag er zijn. *Von Braun* is ongetwijfeld de definitieve biografie van de man die als jochie al droomde van reizen door de ruimte. Alles had hij ervoor over om als eerste op de maan te kunnen staan. Zelfs een pact met de duivel.

'VON BRAUN WAS GEEN GENIAAL RAKETONTWERPER OF -BOUWER, MAAR HIJ HAD EEN ONGEKEND ORGANISATIEVERMOGEN.'

Die duivel verscheen zoals gezegd begin jaren dertig. Vertegenwoordigers van het Duitse leger, nieuwsgierig geworden door de krantenberichten, kwamen een kijkje nemen op het proefterreintje waar Von Braun en zijn makkers rondhingen. Ze lanceerden een raketje; de heren officieren waren niet echt onder de indruk. Maar ze zagen wel wat in die slimme, doortastende Von Braun. Wilde hij misschien verder experimenteren voor het leger, in het geheim? Geld was geen probleem. Von Braun hapte toe.

Hitler kwam aan de macht en beloofde het Duitse leger dat het weer het machtigste van Europa zou worden, voorzien van de modernste wapens. Von Brauns raketten kregen een hoge prioriteit. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had hij de leiding over het grootste rakettest- en productiecentrum ter wereld. Maar naarmate de oorlog langer duurde, groeide de druk van bovenaf om een bruikbaar wapen af te leveren. Dankzij invloedrijke beschermers zoals wapeningsminister Albert Speer kon Von Braun tot diep in de oorlog (toen personeel en grondstoffen zeer schaars werden) rekenen op de beste technici en onbeperkte toelevering van olie en kostbare metalen. Halverwege 1944 was hij eindelijk klaar: het revolutionaire *Vergeltungswaffen 2*, de V2, de eerste langeafstandsraket ter wereld, was klaar voor gebruik.

Vanaf dat moment raakte Von Braun volkomen verstrikt in het dramatische einde van het Derde Rijk. De V2 was Hitlers laatste hoop op het keren van de kansen. Het project kreeg de hoogst mogelijke prioriteit; de tests waren nog niet voltooid of Von Braun kreeg al de opdracht de massaproductie te organiseren. Er kwam een ondergrondse fabriek in de verlaten mijn Mittelwerk, waarbij enkele mijngangen ingeruimd werden als verblijf voor de gevangenen die de V2's in elkaar moesten zetten. De leefomstandigheden waren hels, zoals Von Braun later zou toegeven in interviews. Een daaropvolgende verhuizing van de dwangarbeiders naar buiten, naar kamp Dora, was nauwelijks een verbetering. Tienduizenden kwamen er om. Von Braun wist van de omstandigheden in het kamp en kende waarschijnlijk de gruwelijke cijfers. Maar dat was niet zijn verantwoordelijkheid, zo heeft hij altijd volgehouden. De SS was voor Dora verantwoordelijk, en die kon je maar beter te vriend houden. Toen Von Braun door SS-leider Heinrich Himmler werd voorgedragen voor een officiersrang, durfde hij niet te weigeren. Foto's van Von Braun in SS-uniform zouden hem de rest van zijn leven achtervolgen. Hij kon niet terug. Hij wilde raketten bouwen, naar de maan reizen. Koste wat kost.

'DAT VON BRAUN VOOR HITLER HAD GEWERKT, WERD AFGEDAAN ALS EEN TEKEN VAN NAÏVITEIT.'

In het voorjaar van 1945 – het Russische leger naderde Mittelwerk – besloot Von Braun naar het Westen te vluchten om voor de Amerikanen te gaan werken. Die kenden zijn naam al; de inlichtingendiensten hadden al jaren in de gaten dat die beschaafde ingenieur met zijn adellijke naam de spil was van het dodelijke rakettenprogramma. De Amerikanen waren dan ook blij verrast toen Von Braun zich vrijwillig

aangaf en regelden een snelle, illegale oversteek naar de woestijn van New Mexico – samen met honderd andere Duitse raketexperts en alle V2's, onderdelen en bouwtekeningen die ze te pakken konden krijgen. Afgeschermd door de Amerikaanse autoriteiten kon Von Braun daar rustig verdergaan met het verwezenlijken van zijn droom.

Dat hij die droom inderdaad in vervulling zou zien gaan, was in wezen te danken aan de Russen. Het rakettenprogramma sudderde op een laag pitje; leger, luchtmacht en marine wilden allemaal hun eigen raketwapens ontwikkelen en liepen elkaar dus voortdurend voor de voeten. Maar al had hij weinig concreets om handen, Von Braun zat niet stil. Hij wist dat de publieke opinie in zijn nieuwe vaderland oppermachtig was en besloot daarom de bemande ruimtevaart onder de aandacht te brengen van het Amerikaanse volk, met een serie prachtig geïllustreerde artikelen in het weekblad *Collier's* en de Disney-televisiefilm *Man in Space* uit 1955.

Daarna zou het afgelopen zijn met het dromen. In 1957 lanceerden de Russen de eerste kunstmaan. De Amerikanen liepen ernstig achter, zo bleek. De 'race om de ruimte' was geopend. Er kwam een National Aeronautics and Space Administration (NASA) om alle ruimtevaartactiviteiten te bundelen, met jaarlijkse budgetten van miljarden dollars. In 1963 maakte Kennedy duidelijk wat het doel zou zijn: de eerste man op de maan, uiterlijk in 1969. De tijdsdruk was enorm; tijd voor testvluchten was er nauwelijks. Het Apollo-programma was in wezen een enorme gok, maar het werkte. De Apollo 8 maakte duidelijk dat de Amerikanen de Russen achter zich hadden gelaten. Een halfjaar later was Kennedy's doel bereikt. Net op tijd. De Amerikaanse samenleving werd inmiddels geteisterd door rassenrellen en de gevolgen van de zich voortslepende Vietnamoorlog. De Russen vormden geen uitdaging meer; in Washington werd de ruimtevaart steeds meer geassocieerd met geldverspilling. In zijn laatste actieve jaren moest Von Braun uitsluitend bezuinigen. Grootse plannen (zoals een landing op Mars) werden vage plannetjes en gingen uiteindelijk in rook op. Het 'ruimtevaarttijdperk' was voorbij nog voordat het goed en wel was begonnen.

'GROOTSE RUIMTEVAARTPLANNEN WERDEN VAGE PLANNETJES EN GINGEN UITEINDELIJK IN ROOK OP.'

Von Braun heeft nooit verantwoording hoeven afleggen over zijn oorlogsverleden. Wat zich in Dora heeft afgespeeld, werd pas duidelijk na de publicatie, in 1979, van de memoires van Yves Bon, een Franse overlevende van het kamp. Von Braun was toen al twee jaar dood. Volgens Bon kende hij de omstandigheden waaronder de gevangenen moesten leven en moet hij geweten hebben wat de SS aanrichtte. Maar in hoeverre hij de inzet van gevangenen heeft gestimuleerd, is nog steeds onduidelijk. Von Braun heeft altijd ontkend dat hij getuige is geweest van mishandeling, laat staan dat hij zelf gevangenen mishandeld heeft. Waar of niet waar, zijn reputatie ligt aan scherven.

Mensen onder de veertig kennen de naam Wernher von Braun niet, constateert Neufeld. Ten onrechte, vindt hij. Want zijn verdiensten mogen niet vergeten worden. Hij behoort, aldus de biograaf, tot de weinige mensen die het gezicht van de twintigste eeuw hebben bepaald. De tijd van de bemande ruimtevaart lijkt weliswaar definitief voorbij en de huidige astronauten komen niet verder dan het peperdure en in wetenschappelijk opzicht discutabele International Space Station, maar een wereld zonder satellieten is volstrekt ondenkbaar geworden.

Ondanks deze lof komt Neufeld telkens weer terug bij die ene intrigerende vraag: was Von Braun naïef of sluw, een dromer of een medeplichtige aan de Endlösung? Eén ding is zeker: door op het juiste moment de Amerikanen zijn kennis aan te bieden, wist hij aan bestraffing te ontkomen. Veel zou dat waarschijnlijk niet zijn geweest; een paar jaar internering en verlies van burgerrechten wellicht. Maar door actief over te lopen, kon hij direct aan de slag en werd hij vijftien jaar later de man die de eer van de Verenigde Staten zou redden. Maar die vraag: wie was Von Braun nu echt, die zou hem zijn hele leven blijven achtervolgen.

Marcel Hulspas is redacteur wetenschap bij dagblad De Pers. Hij studeerde natuur- en sterrenkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen en aan de Universiteit Utrecht.